

سَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته ارتباط تصویری

عنوان

بررسی نقوش سفالینه‌های نیشابور (سده اول تا ششم هجری)

و کاربرد آن در گرافیک

استاد راهنما بخش تئوری

آقای دکتر ابوالقاسم دادور

استاد راهنما بخش عملی

آقای دکتر محمد حسین حلیمی

استاد مشاور تئوری و عملی

سرکار خانم معنوی راد

۴۵۱۶۸

دانشجو

لیلا نوبهاری

بهمن ماه ۱۳۸۱

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران

۱۳۸۱ / ۱۲ / ۲۰

۱۳۸۱ / ۱۲ / ۲۰

همسر عزیزم

راهی را که آغاز نموده بودم ، با کمک های بی دریغ تو ، به انجام رساندم .

این نوشتار را به پاس صبوری و ایثاری که به من ارزانی داشتی

تقدیمت می نمایم .

با سپاس و تشکر از راهنماییهای استادان عزیز و ارجمند :

جناب آقای دکتر داور استاد راهنمای بخش تئوری

جناب آقای دکتر ملیمی استاد راهنمای بخش عملی

و سرکار خانم معنوی راد استاد مشاور بخش تئوری و عملی

که صمیمانه در انجام این پایان نامه یاری ام نمودند.

و قدردانی از همکاریهایی :

کتابخانه مرکزی دانشگاه هنر

کتابخانه دانشکده هنرهای زیبا

کتابخانه مرکزی دانشگاه الزهرا

کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

کتابخانه دانشکده هنر دانشگاه الزهرا

کتابخانه موزه مرکزی آستان قدس رضوی

کتابخانه مرکزی اداره میراث فرهنگی نیشابور

و همیاری سرکار خانم کفیلی ریاست موزه آستان قدس رضوی

راهنمائیهای ارزشمند معلم بزرگوار

جناب آقای محبت مسن ناظر نیشابوری را ارج می‌نهم .

پژوهش

در راستای کاربرد نقش و نگارهای ملی ایران در هنرهای تصویری، شناخت نقوش و سفالینه های ایران قبل و بعد از اسلام ضروری می نماید. در این پژوهش سعی بر آن است ضمن معرفی ریشه های نقوش سفالینه های اسلامی و بررسی مفاهیم آنها، به شناسایی نقوش دوران اسلامی و دسته بندی نقوش سفالینه های نیشابور بپردازیم، چرا که هنر بی نظیر سفالگری نیشابور، سفال این دوره را جزء شاهکارهای منحصر بفرد جهان نموده است.

این پژوهش قلمرو ذهن را نیز در پی دارد. از آنجائی که کشور ما همواره مرکز ابداع و ابتکار بوده و جای جای آن جلوه گاه آثار هنرمندان گذشته است و توجه به آنها فقط اندکی همت می خواهد امید آن دارم که این پژوهش بتواند راهگشایی برای سایرین باشد تا بتوانند توسط نیروی خلاقه خود ضمن پاسداری و حفاظت از هنرپیشیان این هنر را در زندگی امروزی نیز متجلی سازند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول : تاریخچه سفالگری
۲	مقدمه
۸	۱-۱ : اهمیت شناخت سفال
۹	۱-۱-۱ : تعریف
۱۰	۱-۱-۲ : روش های ساخت
۱۶	۱-۱-۳ : پرداخت سفال
۱۶	۱-۱-۳-۱ : روش داغدار کردن و مهره کشیدن
۱۶	۱-۱-۳-۲ : روش پرداخت و پوشش دادن
۱۷	۱-۱-۳-۳ : صیقل دادن
۱۸	۱-۱-۴ : تزئین سفال
۱۸	۱-۱-۴-۱ : تزئین با رنگ
۲۰	۱-۱-۴-۲ : تزئینات نقطه چین و گود
۲۰	۱-۱-۴-۳ : تزئینات کنده
۲۲	۱-۱-۴-۴ : تزئینات افزوده و برجسته
۲۳	۱-۱-۴-۵ : تزئینات مهری یا استامپی یا نقوش قالب زده
۲۴	۱-۱-۴-۶ : ترصیع یا نگین نشانیدن
۲۵	۱-۱-۴-۷ : تزئینی پوششی یا اسلیپ
۲۵	۱-۱-۴-۸ : تزئینات صیقل کاری یا داغدار
۲۶	۱-۱-۵ : پیدایش
۳۳	۱-۱-۶ : کانون نشو و نمای سفالگری

۳۷	فصل دوم : تاریخچه سفالگری در ایران
۳۸	۲-۱ : تاریخچه سفالگری در ایران قبل از اسلام
۳۸	۲-۱-۱ : پیدایش
۴۸	۲-۱-۲ : تزئینات ، نقوش و ویژگی های سفال های قبل از اسلام ایران
۷۴	۲-۱-۳ : مفاهیم نقوش سفال های قبل از اسلام
۸۰	۲-۱-۳-۱ : خط ساده
۸۲	۲-۱-۳-۲ : خطوط متقاطع
۸۳	۲-۱-۳-۳ : اشکال هندسی
۸۴	۲-۱-۳-۴ : خط شکسته
۸۶	۲-۱-۳-۵ : نقش خورشید و ماه
۹۳	۲-۱-۳-۶ : نقش پرنده
۹۷	۲-۱-۳-۷ : طرح انسان
۱۰۰	۲-۱-۳-۸ : نقش حیوان
۱۱۲	۲-۲ : سفالگری در دوران اسلامی
۱۱۴	۲-۲-۱ : تأثیر سفالگری دوره ساسانی بر سفالگری اسلامی
۱۲۰	۲-۲-۲ : سفالگری در دوره اسلامی
۱۲۳	۲-۲-۲-۱ : لعاب گلی
۱۲۹	۲-۲-۲-۲ : سفال های بدون لعاب
۱۲۹	۲-۲-۲-۳ : سفال های لعابدار
۱۳۸	فصل سوم : سفالگری در نیشابور
۱۳۹	۳-۱ : نیشابور شناسی
۱۳۹	۳-۱-۱ : خلاصه ای از تاریخ نیشابور
۱۴۱	۳-۱-۲ : جغرافیای نیشابور

صفحه	عنوان
۱۴۶	۳-۲: سفالگری در نیشابور
۱۴۹	۳-۲-۱: انواع سفالینه ها
۱۴۹	۳-۲-۱-۱: سفال بدون لعاب
۱۵۹	۳-۲-۱-۲: سفال لعابدار
۱۷۰	فصل چهارم: نقشمایه های سفالینه نیشابور
۱۷۱	۴-۱: بررسی نقوش و تزئینات سفالینه نیشابور
۱۷۱	۴-۱-۱: نقوش هندسی
۱۷۷	۴-۱-۲: نقوش گیاهی
۱۸۱	۴-۱-۳: نقوش حیوانی
۱۸۱	۴-۱-۳-۱: نقش پرنده
۱۸۸	۴-۱-۳-۲: نقش جانوران
۱۹۱	۴-۱-۳-۳: نقش انسان
۱۹۶	۴-۱-۴: نقش نوشته دار یا کتیبه وار
۲۰۸	فصل پنجم: کاربرد نقوش در گرافیک
۲۱۷	۵-۱: کاربردهای تزئینی و گرافیکی خط کوفی
۲۱۹	۵-۲: بررسی تطبیقی نقوش با هنر گرافیک
۲۱۸	۵-۳: معرفی چند نمونه اثر گرافیکی
	۵-۳-۱: تصویرسازی منظومه عرفانی منطق الطیر عطار نیشابوری
۲۲۶	(گزارش کار عملی)
۲۳۸	فصل ششم: نتیجه گیری
۲۴۳	منابع و مآخذ

فهرست تصاویر

صفحه	تصویر
۱۲	تصویر ۱- ساخت ظروف سفالی به روش فنیله پیچی
۱۴	تصویر ۲- عملیات ساخت سفال در بین مصریان قدیم
۱۵	تصویر ۳- سفالگران مصری در ۲۰۰۰ ق.م
	تصویر ۴- چرخ گردان دستی که از روی نقاشی های مصری و قطعات
۱۵	مکشوفه در کاوش های بین النهرین در حدود ۳۰۰۰ ق.م طراحی شده است .
	تصویر ۵- سفالگران باستان در حال تهیه ظروف سفالی . اثر مهر سنگی .
۱۵	مکشوفه از بین النهرین - ۲۰۰۰ ق.م
۱۶	تصویر ۶- داغدار کردن ظروف سفالی
۱۷	تصویر ۷- روش های پرداخت ظروف سفالی
۱۷	تصویر ۸- صیقل دادن ظروف سفالی
۲۱	تصویر ۹- تکه سفال با تزئین کننده کاری ، بدون لعاب ، شوش ، قرن دوم ه.ق
	تصویر ۱۰- کوزه بزرگ سفالی با تزئین برجسته زیر لعاب آبی فیروزه ای ،
۲۲	شوش ، قرن دوم ه.ق
	تصویر ۱۱- مجسمه گلی ، (پیکرک) زن (پیوند قبیله یا باروری و زیبایی) .
	مکشوفه از اراضی کرمانشاه در نزدیکی بیستون ، نئولیتیک ۶۰۰۰ سال قبل
۳۰	از میلاد ، محل نگهداری موزه ایران باستان می باشد .
۳۰	تصویر ۱۲- پیکرک مونث ، مکشوفه از آسیای صغیر ، دوره نوسنگی
۳۹	تصویر ۱۳- نقش سبک یافته حیوانات در رایزن ، در نزدیکی بوپال (هند)
	تصویر ۱۴- طرح پیرامونی بومرانگ ، تبر و دست . کار ناورن گورج ،
۳۹	کوئینزلند (استرالیا)

- تصویر ۱۵- کنده کاری روی صخره در صخره معروف به «صخره روزنامه» ،
 ۴۰ کانیون لند ، یوتا (امریکا)
- تصویر ۱۷- نقاشی از انسان ها و حیوانات ، کوههای دراکنزبرگ ، استان ناتال
 ۴۱ (آفریقای جنوبی)
- تصویر ۱۸- لیوان سفالی ، نخودی رنگ مایل به سفید ، با نقوش و تزئینات
 ۵۳ هندسی و پوسته درخشان و دارای اسلیپ ، از دوره سوم سیلک
- تصویر ۱۹- نقش حیوان با شاخ و دم های کشیده و پیچیده تصویر شده است و
 بیشتر این تصاویر اغراق آمیز بالای ظروف را فرا گرفته است . دوره سوم سیلک ،
 ۵۴ محل نگهداری موزه دوسلدوف می باشد .
- تصویر ۲۰- سفالینه از خاک زبر به جثه گاو کوهان دار ، مکشوفه از جنوب
 غربی دریای خزر ، حدود ۹۰۰ ق.م ، محل نگهداری موزه هنری متروپولیتن
 ۶۰ نیویورک می باشد .
- تصویر ۲۱- ابریق سفالین در اندام قوچ با پوزه ای به شکل لوله ناودانی ،
 ۶۰ مارلیک ، ۱۰۰۰ ق.م ، نگهداری در موزه ملی ایران .
- تصویر ۲۲- ابریق در اندام قاطری حامل بار ، مارلیک ، ۱۰۰۰ ق.م ،
 ۶۱ نگهداری در موزه ملی ایران
- تصویر ۲۳- گاو ، مارلیک ، ۱۰۰۰ ق.م ، در مجموعه ای خصوصی نگهداری
 ۶۱ می شود .
- تصویر ۲۴- ابریق سفالین ترکیب میش با پوسته خاکستری و درخشان ، املش ،
 ۶۲ ۱۰۰۰ ق.م ، نگهداری در موزه ملی ایران
- تصویر ۲۵- ریتون (تکوک) ، دوره هخامنشی
 ۶۳
- تصویر ۲۶- تکوک (جام شاخی) . نقره ای که انتهای بسته اش به شکل پیش
 ۶۴ تنه شیردال است . مکشوفه از ترکیه (آاناتولی باستانی) شرقی
- تصویر ۲۷- کوزه سفالی لعابدار ، متعلق به دوره هخامنشی ، کشف شده از شوش
 ۶۴

- تصویر ۲۸- نقش برجسته روی کاشی لعاب دار ، شیر بالدار با شاخ ، شوش ، دوره هخامنشی ، ۶۶
- تصویر ۲۹- نقش برجسته روی کاشی لعاب دار ، نگهبان پارسی ، شوش ، دوره هخامنشی ، ۶۶
- تصویر ۳۰- تابوت سفال لعابدار ، مشکوفه از شوش ، دوره اشکانی ، ۷۱
- تصویر ۳۱- تنگ سفالین لعابدار با نقش کنده فلس ماهی ، دوره ساسانی ، نگهداری در موزه ایران باستان ، ۷۴
- تصویر ۳۲- خط ساده ، ۸۱
- تصویر ۳۳- سفال منقوش با خطوط ساده ، سیلک ، ۴۲۰۰-۳۵۰۰ ق.م ، ۸۱
- تصویر ۳۴- قدح برنگ نخودی با شش نوار بافت سبدي در بیرون و چهارده نوار در داخل . سیلک ، ۵۰۰۰ ق.م ، ۸۱
- تصویر ۳۵- میوه خوری پایه دار ف دارای نقش خطوط موازی و نقطه چین ، تپه ایقربولاغ ، نگهداری در موزه تهران ، ۸۲
- تصویر ۳۶- سفالگری آغازین ، سفالینه پیش تاریخی ، تخت جمشید ، ۸۲
- تصویر ۳۷- نگارگری آغازین ، سفالینه منقوش سیلک ، ۱۰۰۰ ق.م ، ۸۴
- تصویر ۳۸- کاسه ، دارای نقوش هندسی ، کشف شده در لایه فوقانی و جدید موشه لان اسماعیل آباد ، نگهداری در موزه تهران ، ۸۴
- تصویر ۳۹- سفال منقوش دالماتیه در دوره سولدوز (۴۶۰۰-۴۱۰۰ ق.م) ، ۸۵
- تصویر ۴۰- کاسه ، دارای نقوش هندسی زیگزاگ (شکسته) . کشف شده در چشمه علی ، (۴۵۰۰ ق.م) . نگهداری در موزه تهران ، ۸۵
- تصویر ۴۱- کوزه با سه زائده به جای پایه و دو دسته در تجسم دو جانور با خطوط شکسته و مثلث قهوه ای روشن ، لرستان ۸۰۰ ق.م . نگهداری در مجموعه خصوصی نیویورک ، ۸۵
- تصویر ۴۲- قوری با لوله ای مشابه سر و منقار پرنده- سیلک- ۹۰۰-۸۰۰ ق.م . نگهداری در مجموعه خصوصی نیویورک ، ۸۷

- ۸۸ تصویر ۴۳- ظروف لوله دار سیلک V ، ۱۵۰۰-۱۰۰۰ ق.م
- ۸۹ تصویر ۴۴- نقاشی روی سفال ، تل باکون ، ۴۰۰۰ ق.م
- ۸۹ تصویر ۴۵- نقاشی روی سفال ، تل باکون ، ۴۰۰۰ ق.م
- ۸۹ تصویر ۴۶- قوری سفالی بدون لعاب ، سیلک کاشان ، ۳۵۰۰ ق.م
- ۹۰ تصویر ۴۷- خورشید آریایی یا گردونه مهر
- تصویر ۴۸- کاسه ، با نقش لوزی و صلیب قهوه ای روی زمینه نخودی ،
- ۹۰ تخت جمشید ، (۴۰۰۰-۳۶۰۰ ق.م)
- ۹۱ تصویر ۴۹- خرگوش با گوشهایی شبیه هلال ماه
- ۹۲ تصویر ۵۰- نقاشی روی سفال ، شوش ، ۴۰۰۰ ق.م
- تصویر ۵۱- کاسه سفالین ، با نشیمن مخروطی که روی سه پایه یا ماسه قرار
- ۹۲ می گرفته است . تل باکون ، ۴۰۰۰-۳۶۰۰ ق.م . نگهداری در موزه ملی تهران
- ۹۲ تصویر ۵۲- نقاشی روی سفال ، شوش ، ۴۰۰۰ ق.م
- ۹۳ تصویر ۵۳- ظرف سفالی نخودی منقوش ، سیلک ، ۳۳۰۰ ق.م
- تصویر ۵۴- خمره نخودی رنگ منقوش به پرنده و خطوط هندسی ، تپه
- ۹۴ گیان نهاوند ، ۳۰۰۰ ق.م
- تصویر ۵۵- سفال دسته دار با نقوش پرنده و خطوط هندسی ، تپه گیان
- ۹۴ نهاوند ، ۳۰۰۰ ق.م
- تصویر ۵۶- لیوان سفالی همراه با نقش مثلث و پرندگان که روی آن قرار
- ۹۵ دارد . تپه گیان نهاوند ، ۳۰۰۰ ق.م
- تصویر ۵۷- لیوان سفالی با نقش پرنده و نقوش شطرنجی ، تپه گیان نهاوند ،
- ۹۶ ۱۰۰۰ ق.م
- ۹۷ تصویر ۵۸- طرح انسان منقوش بر ظروف سفالین ، اسماعیل آباد ، ۴۰۰۰ ق.م
- ۹۸ تصویر ۵۹- طرح انسان در حال شکار ، تل باکون ، ۴۰۰۰ ق.م
- ۹۸ تصویر ۶۰- طرح انسان در حال شکار ، تل باکون ، ۴۰۰۰ ق.م
- ۹۹ تصویر ۶۱- ظرف سفالی با نقوش انسان در حال اجرای مراسم ، تپه موسیان

- تصویر ۶۲- میوه خوری با خطوط و نقوش هندسی رنگارنگ و نقش گروهی انسان های رقصنده که دست بر شانه یکدیگر نهاده و می رقصند ، تل جری فارس ، ۴۰۰۰-۳۵۰۰ ق.م ، نگهداری در موزه ملی تهران ۱۰۰
- تصویر ۶۳- کاسه سفالین ، با نشیمن مخروطی که روی سه پایه یا ماسه قرار می گرفته است . تل باکون ، ۴۰۰۰-۳۶۰۰ ق.م ، نگهداری در موزه ملی تهران ۱۰۴
- تصویر ۶۴- سفال نخودی رنگ ، بز کوهی ریش دار و در میان شاخ بز کوهی نقش گل شش پر ، تپه حصار دامغان . ۳۵۰۰ ق.م ۱۰۵
- تصویر ۶۵- سفال نخودی رنگ پایه دار ، دارای نقوش سیاه رنگ هندسی و هاشوری و خطوط کمربندی در زیر لبه یک ردیف بز کوهی (جمعاً هفت بز) که تا حدی به طرح هندسی در آورده اند . سیلک . ۳۰۰۰ ق.م . نگهداری در موزه ایران باستان ۱۰۶
- تصویر ۶۶- آبخوری سفال نخودی منقوش ، شوش ، ۳۰۰۰ ق.م ۱۰۶
- تصویر ۶۷- خمره سفالین ، تپه گیان نهاوند ، ۲۵۰۰ ق.م ، نگهداری در موزه ایران باستان ۱۰۷
- تصویر ۶۸- طرح پلنگ منقوش بر ظروف سفالین ، دامغان ، ۴۰۰۰ ق.م ۱۰۸
- تصویر ۶۹- ظروف سفالی پایه دار، سیلک، نگهداری در موزه شهر دوسلدورف ۱۰۸
- تصویر ۷۰- لیوان پایه دار سفالی نخودی رنگ مایل به سفید با نقوش هندسی با نقش بز کوهی و پلنگ ، سیلک III ۱۰۹
- تصویر ۷۱- مجسمه اسب سفالی ، شوش ، خوزستان ، ۸۰۰ ق.م ۱۱۰
- تصویر ۷۲- سفال نخودی رنگ به شکل اسب که از «ماکو» آذربایجان به دست آمده است . ۲۰۰۰ ق.م ، نگهداری در موزه ایران باستان ۱۱۱
- تصویر ۷۳- خمره لعاب دار با نقوش بر حسته دایره و زنجیره ای متعلق به اواخر دوره ساسانی و اوایل اسلام ، نگهداری در موزه اسلامی برلین ۱۱۴
- تصویر ۷۴- کوزه لعاب دار ، فیروزه ای با دو دسته ، کشف شده از شوش و متعلق به دوره ساسانی ، نگهداری در بخش دوران تاریخی موزه تهران ۱۱۵

- تصویر ۷۵- نمودگار اهورا مزدا ۱۱۷
- تصویر ۷۶- کاسه سفالین با تکنیک لعاب گلی کتیبه دار، نیشابور، قرن سوم و چهارم هجری ۱۲۴
- تصویر ۷۷- کاسه سفالین دارای پوشش گلی سفیدرنگ، نیشابور، قرن چهارم هجری ۱۲۵
- تصویر ۷۸- پیاله از خمیر قرمز رنگ، سطح داخلی و نیمی از بدنه خارجی دارای پوشش گلی است، نیشابور، قرن چهارم هجری ۱۲۵
- تصویر ۷۹- کاسه سفالین لعابدار با تکنیک لعاب گلی زمینه سفید و نقوش رنگارنگ، نقوش رنگارنگ ۱۲۷
- تصویر ۸۰- بشقاب با تکنیک زرین فام اولیه، ساخته شده در اصطخر، قرن سوم هجری، نگهداری در موزه تهران ۱۲۸
- تصویر ۸۱- کاسه سفالین با نقش کنده و لعاب پاشیده، نیشابور، قرن چهارم هجری ۱۳۰
- تصویر ۸۲- نقشه نیشابور ۱۴۳
- تصویر ۸۳- نقشه نیشابور ۱۴۳
- تصویر ۸۴- قمقمه با نقوش کنده و قالب زده، نیشابور، قرن پنجم هجری ۱۵۰
- تصویر ۸۵- قالب سفالینی که نقش مثبت آن از موم پر شده است. نیشابور. دوره سلجوقی. نگهداری در موزه متروپولیتن ۱۵۲
- تصویر ۸۶- نقش مثبت قالب سفالین با تزئینات زنجیره ای و پنجه ای ترک ترک. نیشابور. دوره سلجوقی. نگهداری در موزه متروپولیتن ۱۵۲
- تصویر ۸۷- نقش مثبت قالب سفالی که از موم پر شده است. نیشابور. دوره سلجوقی. نگهداری در موزه متروپولیتن ۱۵۳
- تصویر ۸۸- قالب سفالی منفی با نقوش اسلیمی و عبارت «العز». نیشابور. دوره سلجوقی. نگهداری در موزه متروپولیتن ۱۵۴
- تصویر ۸۹- نمایش اسلیمی ها بر بدنه ظرف و عبارت «العز». نیشابور. دوره سلجوقی. نگهداری در موزه متروپولیتن ۱۵۴